

Şa Ysmaýyl Hataýy türkmenmi, azerbaýjan?

Category: Goşgular, Kitapcy, Nukdaýnazar, Türkmen dili

написано kitapcy | 24 января, 2025

Şa Ysmaýyl Hataýy türkmenmi, azerbaýjan?

«Şa Hataýy muhabbete bakaryn,
Doly menem, dolulara akaryn...»

Ysmaýyl Hataýy

«Şa Ysmaýyl (Ysmaýyl Sefewi ýa-da Şah Ysmaýyl Hataýy), Eýranda gurulan Sefewi türkmen döwletiniň düýbüni tutuwy we ilkinji hökümdary.

Doly ady: Abulmuzaffar ibn Haýdar as-Sefewidir.»

<http://kitapcy.com/news/2019-05-08-6830>

«Saparmyrat Türkmenbaşy «Ruhnama» kitabynda Sefewi türkmenleriniň hökümdarlygy hakynda şeýle ýazdy:

«Erdebildäki Sefewi dini toplumynda Akgoýunlylar öñ hatara saýlanansoñ, Garagoýunlylar oña gahar edip, Eýrana çekildiler. Sefewi derwüşçilik dini toparynyň täsiri bilen gaty kän türkmenler bu göçe eýerdiler. Şeýlelikde, Sefewi döwletini guranlar hem edil Osman döwletini guranlar ýaly, arassa türkmenlerdir».

«1499-njy ýylda Akgoýunly mirasdüşerleriniň arasynda

hökümdarlyk uğrunda täzeden tutaşan hereketlerden peýdalanan Ysmaýyl ýetmiş adam bilen Erdebile ugraýar, soñ üstäçly, tekeli, warsak, zülkadyrly, gajar, owşar ýaly türkmen taýpalarynyň birleşmesinden emele gelen ýedi müň esgerden ybarat goşun bilen Erdebile girýär.»

«... şygyrlarynda Sha Hataýy, Misgin Hataýy, Hasta Hataýy ýaly lakamlary hem ulanypdyr. Onuň çeper mirasynyň köp essesi şol döwrüň türkmen dilinde döredilen eserlerdir. Parsça, arapça eserleri örän azdyr. Şahyryň türkmen dilinde ýazan şygyr diwany, liriki goşgulary, «Nesihatnama» atly mesnewisi, «Dehnama» poemasy bellidir. Eserlerini heje (bogun) hem aruz ölçeglerinde döredipdir. 1514-nji ýylда Çaldyran meýdanynda uruş başlanjak bolup durka, Soltan Selim I-iň pars dilinde ýazyp iberen goşgusyna Sha Ysmaýyl:

Diýary-yışka sultanym, dil-ä, men-de zamanymda,
Wezirimdır gamu-gussa, oturmyş iki ýanymda

– diýip, türkmen dilinde ýazan gazaly bilen jogap berýär.»

Abdyrahman Mulkamanow / «Şahyr sha Ysmaýyl Türkmen»

<http://kitapcy.com/news/2018-11-02-3052>

«Gadymy Häzirbegjan topragynda esaslandyrylan sefewi türkmenleriniň döwleti halkymyzyň köp müň ýyllyk taryhynda özboluşly yz galdyryypdyr. Bu döwleti özlerini türkmen, tekeli, awşar, gajar, baharly, baýat rumly, şamly, üstitäçli, zülkadar... diýip atlandyran jemi 30-dan gowrak türkmen tireleridir taýpalary esaslandyryypdyr.»

«XV asyryň ortalaryndan başlap sefewileriň esasy daýançlary Häzirbegjanyň we Kiçi Aziýanyň shaýy mezhebine uýýan we osmanly türkmenlerine garşıy durýan türkmen çarwa taýpalary bolupdyr. Telpeklerine hem-de sellelerine onki ymamy aňladýan onki zolakly gyzyl mata daňýandyklary üçin olary XV asyryň ikinji ýarymyndan başlap «gyzylbaşlar» diýip atlandyrypdyrlar.»

«Sefewiler Teýmirleňiň nesilleri we akgoýunly türkmenleri ýakyn gatnaşyklary saklapdyrlar. Jüneýt şyhyň aýaly Hatyja begim meşhur akgoýunly türkmen patyşasy Uzyn Hasanyň (1466-1478) aýal doganydy. Haýdar şyhyň aýaly Älemşah begim (Marta) bolsa Uzyn Hasanyň gzydy. Maglumatlardan mälim bolşy ýaly, Uzyn Hasan Haýdar şyhyň daýysy hem-de gaýyn atasy, onuň ogly Ysmaýylyň bolsa babasydy.»

«1510-njy ýylda şa Ysmaýyl Merwiň golaýynda özbekleriň hökümdary Muhammet Şeýbany hany agyr ýeňliše sezewar edýär we bütiň Horasan bilen Seýistan sefewi döwletiniň düzümine goşulýar. Şeýlelikde ägirt uly Sefewi ýa-da Gyzylbaşlar döwleti ýuze çykýar (1502-1736).»

«Şa Ysmaýyl Osmanly sultanlary bilen oňuşmandyr. Şonuň üçin hem iki döwletiň arasynda yzygider uruşlar alnyp barlypdyr. Aýratyn hem 1514-nji ýylyň 23-nji awgustynda bolup geçen Çaldyran söweşi gazaply bolupdyr. Bu söweşde şa Ysmaýyl Osmanly soltany Selim Ýowuzyň (1512-1520) pälwany Malkoçogly bilen başa-başa söweşe çykypdyr. Osmanly pälwany söweşde öldürilipdir, şa Ysmaýyl bolsa agyr ýaradar bolupdyr. Çaldyran söweşinde düşen ýaradan ol aýňalyp bilmändir we 1524-nji ýylda 37 ýaşynda aradan çykypdyr.»

«Sefewileriň türkmen bolandygy şübhe döretmeyär. Bu döwletiň taryhyna degişli ýazuw ýadygärlikleri bilen tanşanyňda olaryň hakykatdanda türkmen bolandyklaryna göz ýetirýärsiň. Muhammet han Türkmen, Haýdar sultan Çapyk Türkmen, Pirpudak han Türkmen, Ärdogdy beg Tekeli, Ýegen beg Tekeli, Weli sultan Tekeli, Han Wezir beg Baharly, Gylyç beg Garamanly, Baýram beg Garamanly, Oraz han Rumly, Gurban sultan Rumly, Weli halypa, Awçy Şamly, Gorkmaz han Şamly, Kuly beg Awşar, Weli han Awşar, Halyl han Awşar, Tozgoparan Garapiri beg Gajar, Ymamguly han Gajar, Toýgün beg Gajar, Şaguly sultan; Ýegen Üstítäcli, Köpek sultan Üstítäcli, Gylyç han Üstítäcli, Muhammetguly halypa Gorkuly Zülkadár, Şaguly halypa Zülkadár, Şageldi aga Jylawdar ýaly şahsyýetleriň atlaryny okanyňda «şu adamlaryň türkmen däldigine güwä geçip biljek adam barmyka?» diýen sorag öz-

özünden döreýär.»

Jumadurdy Annaorazow / «Ömür heñňamy»

<http://kitapcy.com/news/2018-12-12-3882>

«...Möwlana Ahun Ahmet Ardebili 912-nji ýylyň zülhiçje aýynyň 26-syna (1514/1515-nji ýl), çarşenbe günü, **Begdili-Şamly taýpasynyň iňňän täsirli neslinden** bolan gyzy – Täçli begin bilen ýaş hökümdaryň nikasyny gyýypdy...»

Jumadurdy Annaorazow / «Şa şahyr»

<http://kitapcy.com/news/2018-12-12-3876>

«Sefewiler döwletini esaslandyran türkmen hökümdary şa Ysmaýyl Hataýy “çärjewi” gawunynyň hakyky hyradary bolupdyr. Ol Amul sebitlerinden sargyt edip, “çärjewi” gawunyny paýtagty Töwrize ýörite getirdýär eken.»

Gurtnyýaz Hanmyradow / «Beýik Üupek ýoly -13: Amul»

<http://kitapcy.com/news/2019-08-31-7971>

«Sefewi döwletini esaslandyran türkmen taýpalaryna gyzylbaşlar diýlipdir. Gyzylbaş adyny olara Anadolyda ýasaýan türkmenler beripdir. Gyzylbaş diýilmeginiň sebäbi bu taýpalaryň erkek adamlary on iki sany gyzyl zolak mata dakylan selle geýipdirler. Gyzylbaşlaryň döremegi we aýaga galmagy türkmen tire-taýpalarynyň bir-birine gatnaşygy nukdaynazarýyndan ähmiýetlidir hem-de bu meselede köp zatlary düşündirip bilyändir.

Sefewi neberesinden olan Şyh Jüneýit öz niýetleri amal bolmansoň, Erdebilden Anadola gelipdir. Türkmenleriň yslamdan öňki käbir ynançlary tebigaty boýunça şayylyk bilen meňzeşräk gelýärdi. Bu ýerde, hususanam, türkmenleriň porhanlara garaýsyny ýatlap bolar. Porhana olar özboluşly bir ylahy şahs hökmünde garapdyrlar. Baryp birinji müňýyllagyň ahyrlarynda oguzlaryň arasynda syáhat eden bir arap porhanlaryň oguzlara doly hökümdardygyny ýazypdyr. Munuň özi tebigaty boýunça

şaýylaryň hezreti Alyny ylahlaşdyryşyny ýada salýardy. Galyberse-de, şol döwrüň dürli syýasy-ykdysady kynçylyklary ýönekeý türkmenlerde häkimiýetlere dini ortodoksal garşylyklaýyn meýilleri döredipdir, şeýle meýiller bolsa şaýylyk tarapyndan goldanylypdyr, hatda oňa meçew hem berlipdir.

Bularyň üstesine häzir gürrüni edilýän şyh Jüneýit özi hem şaýylyga meýilli hadym bolupdir. Ol Anadola gelip, türkmenleriň oturan obalaryna aýlanyp görüpdir. Şonda ol özi üçin türkmenleriň ruhy islegleriniň Hezreti Aly we onuň nähak şehit edilen ogullaryna üýtgeşik hormat bilen baglanyşyklydygyny açypdir. Öňki porhanlary ýatladyp duran derwüşler bu meselede has hem ilgeziklik görkezipdirler.»

«...şyh Jüneýit türkmen taýpalarynyň arasynda uly abraý gazanypdir. Akgoýunlylaryň hökümdary Hasan begiň uýasyna öýlenmegi onuň türkmenler tarapyndan ykrar edilmeginiň alamatydy.»

«...şol döwürde Akgoýunly türkmen döwletiniň hem-de Osman türkmen döwletiniň gowşamagy, hökümét bilen halkyň arasyň barha daşlaşmagy sefewi türkmenleriň öňe çykmagyna amatly şert döretdi. Netijede, Haýdaryň oglы Ysmaýyl öz adamlary bilen Erzinjana gelipdir we 1500-nji ýylda çarwa türkmenlere çakylyk iberipdir. Pir-işanlara aýratyn hormat goýyan çarwa türkmenler Ysmaýylyň çakylygyna derrew seslenipdirler. 1502-nji ýylda Ysmaýyl akgoýunly Elwendi ýeňipdir, Töwrize gelip, ony öz paýtagty diýip yylan edipdir. Türkmenleriň sefewi döwleti şeýle döräpdi.»

«Şa Ysmaýyl 10 ýylyň dowamynda juda uly hem güýcli döwleti döredipdir. Eýran, Gündogar Horasan, Yrak, Gürjüstan, Azerbaýjan, Dagystan, Türkmenistan, Gündogar Arabystan, Gündogar Anadolynyň bölekleri sefewi döwletiniň düzümine girizilipdir.»

«Sefewi döwleti – Osmanly döwletine, şaýylyk – sünнülige bir bäsdeş hökmünde güýçlenip ugrapdir. Türkmeniň bir böleginiň,

ylaýta-da, çarwa türkmenleriň sefewilere ýüz öwürmeginiň sebäpleriniň içinde osmanlylaryň harby wezipelere türkmeni däl-de, gaýry milletleri çekendigi hem bardy. Şeýle syýasy şowakörlük türkmenleriň oppozision duýgularynyň möwç urmagyna sebäp bolupdyr. Türkmenler şaýy-şahlaryna zyýarata barypdyrlar, özlerine «Ondan-a Pygamberiň mazaryna zyýarat ediň» diýýänlere «Ölä däl-de, dirä zyýarat edýärис» diýip, jogap bermeginde türkmenleriň kine gatyşykly men-menlik duýgusy ýüze çykýardy.»

«Taryhy çeşmelerde gyzylbaş sözi türkmen sözünüň gös-göni sinonimi hökmünde getirilýär. Degişli döwleti guran gyzylbaş taýpalarynyň arasynda aşakdakylaryň atlary tutulýar: ustahajyly, rumly, tekeli, zulkadyr, şamly, afşar, gajar. Bularyň hersiniň Anadolyda oturan ýerleri we ýaýlalary bolupdyr. Olaryň özara çaknyşyklary bolmandyr. Ustahajylylar Siwasda, rumlylar Tokaçda, tekeliler Teke welaýatynda (Antaliýada), zulkadyrlar, awşarlar hem öz ýaýlalaryna eýelik edipdirler.

Emma Sefewi türkmen döwletiniň berkarar bolmagynda ýokarkylardan başga taýpalar hem işjeňlik görkezipdirler. Olardan warsaklaryň, çepnileriň, turgutlylaryň, baýatlaryň, bozajylylaryň we beýlekileriň atlaryny tutýarlar. Gyzylbaş türkmenler mezhebleri arkaly özlerinde eýranly duýgusyny döredipdirler, emma şol bir wagtda-da olar türkmendiklerini unutmandyrlar we ýerli ilata göwnüýetmezçilik bilen «tatlar» diýipdirler.»

«Gyzylbaş türkmenleriniň döwletinde ýazuw dili pars dili bolsa-da, köşkde we goşunda, gündelik durmuşda türkmen dili ulanylýypdyr.»

«Eýranda türkmen döwletiniň döremegi köpsanly türkmenleriň Eýranda ornaşmagyna getiripdir. Şol bir wagtda-da mezhep aýrylygy sebäpli, sefewileriň döwleti Kiçi Aziýadaky türkmenleriň ata Watan bilen gönümel aragatnaşygyna böwet bolupdyr. Häzir hem Türkmenistandaky türkmenleriň dilinde «bimessep (bimezhep – mezhebin üýtgeden)» sözünüň ýigrenji,

tersin manyda ulanylmaǵy gyzylbaşlara olaryň garyndaşlarynyň garaýşynyň ýonekeý bolmandygyna şáyatlyk edýär.»

«1598-nji ýylda Şa Apbas paýtagty Kazwinden Yspyhana geçiripdir. Şa Apbasyň häkimiýeti barha türkmenden daşlaşyp, pars gatlaklaryna ýakynlaşypdyr. Sefewi döwleti Şa Apbas döwründe Osman döwleti bilen, Ýewropa döwletleri bilen bäsleşip bilipdir.»

«Şa Apbas Merkezi Aziýaly türkmenleriň hakydasында «Şasenem-Garyp» dessany arkaly, şeýle-de öz zikgelän apbasy teňneleri bilen saklanyp galypdyr.»

Osman Öde / «Sefewi türkmen döwleti»

<http://kitapcy.com/news/2019-01-10-4574>

* * *

Ysmaýyl Onarlynyň «Şah Ismail. Biografiýa» kitabyndan:

«Osmanlı'nın zulmünden inim, inim inleyen Anadolu Türkmenleri kurtuluşlarını o dönem şahları Şah Ismail'den bekliyorlardı...

Anadoludan akın akın Şah Ismail'e akan Türkmen Selina engellemek için Osmanlı Erdebil'e savaş açtı. ...Kurt ağalarının da yardımını ile önce Anadolu'da Türkmen-Alevi kırımı başladı. Resmi tarihe göre 40 bin Türkmen Alevi'yi Yavuz Sultan Selim kuyulara doldurdu...

Anadolu Türkmenlerinin Şahı Çaldıran yenilgisinden 10 yıl sonra Azerbaycan'ın Serap Kentland 1524 yılında 38 yaşında Hakka yürüdü.»

(7-nji sahypa.)

«Çağdaş dönme-devşirmeciler Osmanlı'yi Şah Ismail'e saldırarak savunuyorlar. **Sanki kendileri Türkmen dostuymuş gibi yeminli Türkmen düşmanları** Şah Ismail'ı Türkmen kırımı yapmakla suçluyorlar...»

(8-nji sahypa.)

«Fatih Sultan Mehmed'den bu Yana **Osmancı yönetimlerinden dışlanan Türkmen oymakları, Beyleri** ve Arapça-Farsça bilmeyen Türkmenler kendilerinden biri olan, Türkçe konuşup yazan bir önder bulmuşlardı. Akın akın Erzincan'a huruç ediyorlardı. Azerbaycan'ın Sencan bölgesindeki Pir-i Tork (Türk Piri) Şeyh Safi'nin Hâce Ali, Şeyh Cüneyd'in sounding Haydar'ın only Şeyh Ismail, Kızılbaş bayrağını dikmişti. Höbek dağında kızıl sancak altında Türkmenler toplanıyordu...

Nuh Peygamber'in gemisinin geçtiği Bağır Dağı ve Milbet Dağı etekleri on binlerce Türkmenin cirit attığı, çoluk-çocuk-kadın-kızan, sürü ve davarların insan seliyle kaynaştığı, kırıçırı canlılar dünyasına dönmüştü.»

(40-njy sahypa.)

«Tekir yaylığında obasıyla birlikte Yörük Ali Bey yaşamaktadır...

Yaşlı Koca'lar... (Yörük Ali Bey'in) Sultan Celalüddin Harzemşah'ın soyundan geldiğini söylemektedirler. Yörük Ali Bey bu konuda kimseye sırrı vermemiştir.

Yörük Ali Bey'in tek çocuğu olan Gülizar(1)... Yörük Ali Bey'den Şah Ismail için isteyen Lala Hüseyin Bey, olur alınca düğün hazırlıklarına başlanır...

Yörük Ali Bey o zaman kadar gizlediği sırrını Şah Ismail'e açıklar:

«Selçuklu Sultan'ı Alâeddin Keykubat, Dedemiz Celâleddin Harzemşah'ı (Ağustos 1230 tarihinde) Erzincan'da Yassı-Çemen savaşında yenince, bizler de aşiret olarak Munzur dağlarına çekilmişiz. Büyük dedem Celâleddin Harzemşah (1231'de) Hakk'a yürüyünce Tajik Dağı'na defnedilerek, mezarı türbe haline getirilmiştir. Türbesini kimse tahrip etmesin diye; bu ziyarete Tujik Baba yada Sultan Baba denilerek bu günlere gelmiştir. Diyerek küçük bir sedef işlemeli sandık açar. İçinden çeşitli vesikalalar ve Harzemşahlar mührünü çıkararak Şah Ismail'e verir. Yörük Ali Bey; «Bunları sana Gülizar'ın en önemli ceyizi olarak veriyorum. Ata emanetidir. Hz. Muhamed'in nesibi Hz. Ali-Fatma'dan yürüdü. Munzur silsileleri Harzemşah

Beylerinin aşiret ve obalarının son yurtlarıdır. Harzem-Şah'ın son torunu benim kızım Gülizar'la evliliğinden nesebimizi de Ali gibi sen yürüteceksin...»

(58-nji sahypa.)

«...Kurt kökenli Idris Bitlisi Akkoyunlu Uzun Hasan'ın only Yakup Berlin mahiyetinde tarihçi ve devlet adamı olarak çalışır. Şah Ismail; Safevi Kızılbaş Devletini kurunca 1501 de, II Bayezit'e sığınır.

Idris Bitlisi; diğer Osmanlı ulemalarıyla beraber halkı fetva ve telkinleriyle Kızılbaş Türkmenlere karşı kıskırtır.

(128-nji sahypa.)

«Yavuz Sultan Selim... Kızılbaş Türkmenleri katlederek ya da Azerbeycan ve daha Doğulara sürülerek Türk birliğini parçalamıştır.»

(129-njy sahypa.)

«Bizans intikamını Alparslan'dan alamamıştır; ama aynı paytahta sahip Osmanlı başka bir Türk olan Şah Ismail'den alarak; Oğuz-Türkmen boylarına sınır kapılarını kapatarak, Kürtlere emanet ederek korutmuştur...»

(130-njy sahypa.)

«Savaş meydanlarında yenilgi yüzü görmeyen Şah Ismail Hatayı; Çaldıran hüsranından sonra kendisini içkiye vermiş, sürekli şiirler yazıyor ve bütün günlerini hemen muhabbet sofralarında, ozan ve sanatçilarla birlikte geçiriyordu.

Ülkeyi **Türkmen boylarının Beylerine** iktâ ve dırlık olarak vermiş, onların tasarrufu ve idaresi altındaydı.»

«Kum Mollaları devletin «Şii Fıkıhi»na göre yönetilmesi için «Türkmen İlhad ve zindik Kızılbaş» anlayışlarının bırakılması talebiyle, Şah Ismaile telkinde bulunuyorlardı.»

(139-njy sahypa.)

«Acem aristocrat sülalelerinin kıskacı altında, taviz üstüne taviz vermekte idi. Yanında bir kaç Türkmen beyi dışında kimse kalmamış...»

Şah Ismail işte böyle durumdayken, Çaldırın Savaşından üç-dört yıl sonra, Kalender Çelebi adamlarıyla birlikte gizlice ziyarete gelmişlerdi...

...Şah Ismail ona içini döker:

«Ben Timur olmak istemedim. Osmanlı ile savaşıp Türk'ü Türk'e kırdırtmak hele hele hiç istemedim. Selim, bunu istedi!..

Onbinlerce Türkmen şehid oldu...»

(140-njy sahypa.)

«Şah Ismail bu deyişten sonra dolusundan bir yudum alarak konuşmasına devam eder:

«Kalender Şah!.. Geçmişte Balım Sultan'ımızın, Sen'in, Pir Sultan Abdal'ımızın, Anadolu Pir ve Türkmen Beylerimizin dedikleri İstanbul'a yürüyüp sancağı dikecektik...

Türkmenler'in içine fitne fesat salan Acem'ler onları birbirlerine öldürüyorlar...»

Kalender Çelebi; «Şah'ım demek ki daha 400 yıl Türkmen'ler kurtarıcılarını bekleyecekler... Hımmet ve iradenle yola revan olalım, Hüü!..»

(142-143-nji sahypalar.)

Ismail Onarlı «Şah Ismail. Biografi»

«CAN» yayınları – 123. (Birinci Basım Temmuz 2000).